

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ*

Pan-Turkist Streams and Effects in Iran

Bülent ERDİL**

Öz

İran, jeopolitik konumuyla Türkistan ile Ortadoğu ve Avrupa arasında köprü görevi görmektedir. Bu bakımdan günümüzde İran olarak adlandırılan coğrafya, yüzyıllar boyunca Türkistan'dan batıya göçen Türkler'in geçiş yolu olarak kullanılmıştır. İran devletinin 1925-1979 arasında uyguladığı tüm etniklerin tek bir millet olarak "İranlılık" çatısı ve 1979 İslam Devrimi'yle birlikte "İslamın Şii yorumu" ve "Farslık" altında birleştirme fikri, İran'da varlığını sürdüren Türkler de dahil olmak üzere bütün etnik toplulukları rahatsız etmiştir. Günümüzde, Türkler arasında milliyetçilik hareketleri artarak devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Kültür, Türkler, Azınlık, Güney Azerbaycan.

Abstract

Due to its geopolitical position, Iran acts as a bridge between Turkestan, Middle East and Europe. In this respect, this geography, which is called Iran today, has been used as the passageway of the Turks who migrated from Turkestan to the west for centuries. The idea of uniting all ethnicities as a single nation under the umbrella of "Iranianism" and the "Shiite interpretation of Islam" and "Persianism" with the 1979 Islamic Revolution, implemented by the Iranian state between 1925-1979 has done. Today, the nationalist movements among the Turks increasingly continue.

Keywords: Iran, Culture, Turks, Minority, South Azerbaijan.

* **Makale Geliş Tarihi:** 11.05.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 15.11.2021

** Dr., TEİAŞ, e-posta: bulenterdil85@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0273-6797

GİRİŞ

İran, binlerce yıllık tarihi içinde birçok etnik yapıyı barındıran yapısı ve coğrafyasıyla dünya siyasetinde önemli yeri olan bir Ortadoğu ülkesidir.¹ İran'da yaşayan farklı etnik topluluklar ülke geneline eşit bir şekilde dağılmamıştır. Her bir etnik grup, kendi dil ve kültürlerini buldukları coğrafyalarda yaşatmaya çalışmıştır.

İran'ın coğrafi konumu ve birçok ticaret yolunun üzerinde bulunması, bu topraklarda çeşitli uygarlıkların kurulmasına sebep olmuştur.² İran'ın başkenti Tahran'dır. 2020 yılı verilerine göre, nüfusu 83 milyondur. Ülke; 31 eyalet, 241 il, 647 ilçe, 591 kent ve 2191 köye ayrılmıştır.³ Nüfusun yüzde 40'ını Farslar oluşturmaktadır. Farslardan sonra ise en büyük etnik grup olarak Türkler gelmektedir. Ancak resmi olmayan verilere ve iddialara göre ülkenin en kalabalık topluluğunu Türkler'in oluşturduğu da zaman zaman dile getirilir. Büyük kısmını Azerbaycan Türkleri'nin oluşturduğu Türkler'in nüfusuna ilişkin iddialar ve resmi veriler arasında büyük fark vardır. Tahminlere göre ülkede 40 milyon, resmi verilere göre 20 milyon civarında Türk vardır. Ülkedeki diğer önemli topluluklar Araplar, Kürtler, Çingenerler, Peştunlar, Tacikler, Lorlar, Aştıyaniler, Beluçlar, Gilekler, Ermeniler ve Goranlar gibi azınlıklar sayılabilir.⁴

İran İslam Cumhuriyeti 1979 yılının Aralık ayında Anayasa'nın onaylanmasıyla Caferi inancı üzerine kurulmuştur.⁵ Aslında Şii mezhebini kullanarak bölgede etkili olmayı başaran ilk devlet, 16-18. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş olan Safevi Hanedanlığı'dır.⁶ İslam Devrimi'nin ideolojik önderi olan Ayetullah Ruhullah Humeyni ise 11 Şubat 1979 Devrimi'yle

1 Barış Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 15.

2 Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 17.

3 Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010, s. 39.

4 Recep Albayrak, *Türklerin İrani-Yakın Gelecek-1*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 22.

5 Onur Okyar, *İran ve Demokrasi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 128.

6 Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 537.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

bu birliği kurmayı bir kez daha başarmıştır. Velayet-i Fakih doktriniyle⁷ gücü elinde tutmayı başaran Humeyni, 1989 senesindeki ölümüne kadar bu doktrin karşısında hiçbir güç tanımamıştır. İran Anayasası içinde demokrasi kelimesi geçmez. Bunun yerine İslamcılık ve Cumhuriyetçilik paradigmaları ön plandadır. Anayasada toplumun iktisadi, siyasi ve içtimai ilişkileri ve devlet kurumlarının işleyişi düzenlenmiştir. Devlet, Şii İslamı resmi din olarak kabul etmiştir.

Türkler, İran coğrafyasına 8. yüzyılın başlarından itibaren yerleşmiştir. Selçuklular'dan önce Tebriz ve Urmiye civarı Türkler'in çok yoğun olduğu bir yerdi. Hatta söz konusu coğrafya, Türkmenler'in Anadolu'ya yaptıkları akınlarda merkezi üs olmuştur.⁸ Aslında İran Türklüğünün kültürel coğrafyası siyasi coğrafyasından çok daha büyük olup; Kafkasya'yı, Irak ve Suriye'nin bir bölümünü ve Doğu Anadolu'yu kapsamaktadır.⁹ 1813 yılındaki Gülistan Antlaşması¹⁰ ve 1828 senesindeki Türkmençay Antlaşması¹¹ Azerbaycan Türkleri'nin bölünme yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Çünkü bu antlaşmaya göre, Bakü dahil Aras Nehri'nin üst tarafı Ruslara bırakılmıştır. Yani İran'ın güneyi İngiliz, kuzeyi ise Rusya'nın hakimiyetine girmiştir.

Aslında Azerbaycan Türkleri'nin kendi kültür, dil ve sosyal hakları için mücadeleye başlaması da bu tarihe dayanmaktadır. Bu bağlamda Türkler, 28 Mayıs 1918 tarihinde Gence'de Azerbaycan Cumhuriyeti'ni,

7 Velayet-i Fakih doktrini, ulemanın yönetime öncülük etmesine dayanmaktadır. Zira geleneksel Şii öğretisine göre, kaos ve kanlı savaşıardan sonra 12. İmam'ın kurtarıcı olarak geri döneceğine ve dünyanın evrensel barışa dönmesine liderlik edeceğine inanılmaktadır. Şii ulemaya göre, Mehdi'nin gelişinden önce meşru bir dini yönetim kurulması kafirlikti. Ancak İran İslam Devrimi, söz konusu anlayışı değiştirmiştir. Çünkü İran İslam Cumhuriyeti'nin temellerini atan Ayetullah Humeyni'nin Velayet-i Fakih doktrini, siyasal Mehdiciliğin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu doktrin doğrultusunda İran Devrim Rehberi Ayetullah Humeyni, Kayıp İmam'ın üstlenmesi gereken "İslam devletini ve adaletini tüm dünyaya yayma görevini" yerine getirme iddiasında bulunmuştur. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Cenk Tamer-Mehmet Seyfettin Erol, "Yemen'de İran Kimliğinin İnşası: Mehdilik Üzerinden Bir Tartışma", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 2020, s. 13.

8 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 106.

9 Ali Kafkasyalı, *İran Coğrafyasında Türkler*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2011, s. 22.

10 Albayrak, a.g.e., s. 608-613.

11 Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 2008, s.187-199.

15 Nisan 1920 tarihinde Tebriz’de Tahran Hükümeti’ne karşı Azadistan Cumhuriyeti’ni kurmuştur.¹²

İran, sınırları içinde yaşayan tüm etnik kökenleri Şiilik ve Farslılık potası altında eriterek, bu toplulukların kendi dil, kültür ve sanat gibi geleneksel faaliyetlerine yabancılaşmasını istemektedir. İran’da yaşayan Türkler ise bu politikayı hiçbir zaman benimsemeyerek özlerinden uzaklaşmamak için mücadele etmiştir. Bununla birlikte Türkleri birçok sorun da beklemektedir. Bunlar; İran’ın Türkler’e karşı yapmış olduğu insan hakları ihlalleri, siyasi temsil sorunu, anadilde eğitim sorunu, bölgesel ayrımcılık uygulamaları ve ekonomik ayrımcılıktır. Bu çalışmada İran’da Türk akımları ve bu akımların etkileri ele alınmıştır. Bu bağlamda kısaca İran’da yaşayan etnik gruplara değinilmiş, ardından da İran Türkleri’nin sorunları incelenmeye çalışılmıştır.

İRAN’DAKİ ETNİK TOPLULUKLAR VE AZINLIKLAR

İran’ın günümüzde kullandığı resmi dil Farsça’dır. İran’da siyaset kurumunun ve devletin Farslar’dan oluştuğu iddia edilmesine karşın ülkenin nerdeyse yarısı Fars olmayanlardan oluşmaktadır. İran’da en büyük nüfusa sahip etnikler Farslar ve Türklerdir. Bunun dışında İran’ın etnik yapısı genel olarak Kürtler, Lorlar, Beluçlar ve Araplardan oluşmaktadır.¹³

Daha küçük gruplar olarak Teberiler, Gilekler, Lekler, Sistaniler ve Tacikler sayılabilir. İran’da Fars politikalarının etkin olması nedeniyle kimliklerini korumak için siyasi ve toplumsal mücadele veren gruplar Türkler, Kürtler, Araplar ve Beluçlar’dır. Ülkedeki diğer küçük etnik gruplar ise bu durumu kabullenmiş görünmektedir.

İran’da Şah döneminden günümüze uzanan süreçte toplumsal güvenlik tehdidi bahanesiyle etnikler ve azınlıklar üzerine bir sayım gerçekleştirilmemiştir. Günümüzde ise devletin etnik topluluklar

¹² Kafkasyalı, a.g.e., s. 32.

¹³ Brenda Shaffer, "The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran", *Nationalities Papers*, 28(3), 2000, s. 449-477.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

konusundaki verileri, kamuoyuna net olarak duyurulmamaktadır. Bu konuda devlet politikası gereği İran etniklerinin dağılımıyla ilgili herhangi bir resmi açıklama ya da rapor da yayımlanmamaktadır. Eldeki mevcut istatistikler ise çeşitli düşünce kuruluşlarının çalışmaları ve akademik araştırmalara dayanmaktadır. Bu nedenle etnik gruplarla ilgili verilebilecek rakamlar, tahmini olarak kabul edilebilir.¹⁴ Azınlıklar ve etnik topluluklar hakkındaki bilgilere ulaşmanın zorluğu da buradan kaynaklanmaktadır.

Tahran yönetimi, azınlık olarak ülkedeki Yahudiler ve Ermeniler gibi müslüman olmayan toplumları tanımlamaktadır. Farslar dışında kalan müslümanlara farklı etnikler olarak bakmaktadır. Ülkede farklı etnikler hakkında yapılan istatistiki çalışmalar uzun araştırmalar ve çalışmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. İran'daki en büyük etnik grubu oluşturan Türkler, farklı alanlarda dağınık olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Türkler, coğrafi olarak İran'ın kuzeybatı bölgesinde yoğunlaşmışlardır. Burası Güney Azerbaycan bölgesi olarak adlandırılmaktadır.¹⁵ Bu coğrafyada yaşayan ve önemli yolların üzerinde bulunan Türkler, tarihi süreç içerisinde birçok imparatorluğa ve medeniyete sahip Türk medeniyetlerinin önemli bir ögesi olagelmışlerdir. Azerbaycan Türkleri dışında ülkenin güneyindeki dağlık bölgelerde Kaşkaylar, Hamseler ve Halaçlar bulunmaktadır. Ülkenin kuzeydoğusunda ise Türkmenler yaşamaktadır.

İran'daki bir diğer önemli etnik grup Kürtler'dir. Nüfusları Türkler'e göre oldukça düşüktür. Ancak siyasi olarak etkin bir mücadele sürdürmektedirler. Kürtler, İran'da milliyetçilik duyguları bağlamında silahlı bir mücadele sürdürmektedirler. Kürtlerin ülkedeki nüfusları 6 milyon civarındadır.

14 Gün Taş, "İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler-Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan", *Akademik Perspektif*, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-iguney-azerbaycan>, (Erişim Tarihi: 21.12.2019).

15 Kadir Ertaç Çelik, "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 259.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yaşamlarını çoğunlukla Sistan ve Beluçistan Eyaleti'nde sürdüren Beluçların toplam ülke nüfusundaki oranları yüzde 1-2 civarındadır.¹⁶ Sünni olan bu topluluk, İran siyaseti açısından mezhepsel farklılığa sahiptir. Beluç dili, Afganistan'da ve Pakistan'ın batı kesiminde yoğunlukla yaşayan Peştuların konuştuğu dil olan Peştuca diline benzerlik gösterir ve esasen Peştucanın bir lehçesidir.

İran ile Irak arasında yaşanan Körfez Savaşı'nın önemli unsurlarından olan Araplar, İran'ın güneybatı bölgesinde yaşamaktadır. Çoğunluğu Ahvaz kentinde ve çevresinde hayatlarını sürdürmektedir. İran'daki Arapların nüfusunun yaklaşık 1.5 milyon civarındadır.¹⁷

İran'da yüzde 1'lik bir dilim içerisinde de azınlık; yani gayrimüslim olarak tanımlanan Aramiler/Asurlar, Gürcüler, Ermeniler ve Yahudiler vardır.¹⁸ Bu grupların dışında Lorlar, Gilekler, Maziler, Talışlar ve Tatlar İran'ın diğer etnik gruplarını oluşturmaktadırlar. İran'daki bu etnik gruplar, Hint-Avrupa dil ailesinden oldukları için kendilerini İranlı olarak görmektedir. Bu sebeple İran için siyasi bir sorun teşkil etmemektedir.

İRAN'DAKİ TÜRK TOPLULUKLARININ VARLIĞI

AZERBAYCAN TÜRKLERİ

Azerbaycan Türkleri, İran'ın kuzeyinde ve bağımsız bir devlet olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde varlıklarını sürdürmektedir.¹⁹ Bu coğrafyada yaşayan Azerbaycan Türkleri'ni Aras ikiye ayırmaktadır. Aras'ın kuzeyinde yer alan bölgeye Kuzey Azerbaycan denmektedir ki bugün Azerbaycan

16 "Iran at A Glance", *Iran Data Portal*, <https://irandataportal.syr.edu/iran-at-a-glance>, (Erişim Tarihi: 10.12.2019).

17 Nazia Ghanea-Hercock, *Ethnic and Religious Groups in The Islamic Republic of Iran* United Nations Office of the High Commissioner For Human Rights, *Sub-Regional Seminar, Cultural Diversity and Development in Central Asia*, Bishkek 2004, s. 2.

18 Orhan Bursalı, "İran: Çokdilli ama Anadili Farsça", *Cumhuriyet Gazetesi*, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/130979/iran_Cokdilli_ama_Anadili_Farsca.html, (Erişim Tarihi: 24.12.2019).

19 Mehebbet Paşayeva, "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış", *ICANAS*, 38(5), 2007, s. 2505-2516.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

Devleti söz konusu topraklardadır. Güneyinde yer alan bölgeye ise Güney Azerbaycan denilmektedir. Bu coğrafya ise İran'ın hâkimiyeti altındadır.

Güney Azerbaycan, Türkiye ile Hazar Denizi arasında kalan bölgedir. Bölgeyi Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Hemedan, Zencan, Erdebil, Kazvin ve Gilan eyaletleri oluşturmaktadır. Tebriz, Erdebil, Koy, Urmiye, Enzeli, Astara, Culfa, Merend, Halhal, Soğukkulak, Bicar, Zencan, Mahabat, Reşt gibi yerleşim yerleri Güney Azerbaycan bölgesi içinde yer almaktadır.²⁰ Azerbaycan topraklarında, geçmişten beri birçok ulus hâkimiyet kurmuştur. Bölgenin gelişmesi, Selçuklular ve İlhanlılar devrinde gerçekleşmiştir. İlhanlılar'dan sonra Timur hâkimiyetine girmiş olan Azerbaycan, daha sonra yine Türk olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu hâkimiyetine geçmiştir. Akkoyunlu devrinde, Azerbaycan'ın merkezi Tebriz olup hâkimiyet sahası Irak, Fars ve Sultaniye'ye kadar genişlemiştir. Akkoyunlu Hanedanlığı'ndan sonra 16. yüzyılın başlarında bölge Safeviler egemenliğine girmiştir. Safevi Hanedanlığı dönemi, İran için bir dönüm noktası ve aynı zamanda çok parlak bir devirdir. Safevi döneminde bölge, mezhep çatışması yüzünden Osmanlı-Safevi savaşlarına sahne olmuş; kaybeden ve birbirlerini kıran Türkler olmuştur. Safevi Devleti'nden sonra Afşarlar Devleti kurulmuş daha sonra ise Kaçar Hanedanı hüküm sürmüştür. Kaçar Hanedanlığı sırasında devamlı olarak dış devletlerin müdahalesi gerçekleşmiştir. Rusya'yla yapılan Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları sonucunda da Azerbaycan ikiye bölünmüştür. İkiye bölünen Azerbaycan'da Aras Nehri sınır olmuş ve bu coğrafyanın kuzeyi Rusya'da güneyi ise İran'da kalmıştır.²¹

KAŞKAYLAR

Aslen Oğuzlar'dan olan Kaşkaylar, İlhanlı hükümdarı Hülagü Han zamanında diğer Türk boylarıyla birlikte Türkistan'dan İran'a gelmiştir.

20 Bülent Sürücü, "İran'ın Etnik Siyasi Ekonomik Yapısı ve Komşu Devletlerle İlgili Stratejik Yaklaşımlar", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2005, s. 31-40.

21 Yeşilot, a.g.e., s. 187-199.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Kaşkay Türkleri'nin sayıları yaklaşık 3,5 milyon civarındadır.²² İran'daki Türk varlığının nüfus bakımından ve siyasi etki alanı olarak Azerbaycan Türkleri'nden sonra en etkilisi Kaşkay Türkleri'dir.

Kaşkaylar'ın hemen hemen hepsi İran'ın güneyinde yer alan Fars eyaletinde yaşamaktadırlar.²³ Geleneklerinden ayrılmayan Kaşkaylar, halen göçebe yaşamını sürdürmekte olup; kışlak olarak genellikle Basra Körfezi yakınlarında, yaylak olarak ise İsfahan Eyaleti sınırlarındaki topraklarda yaşamaktadır. Kaşkaylar'ın temsilcisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Savlet-ül Devle olmuş; o vefat edince de Nasır Han başa geçmiştir. Kaşkaylar sürekli olarak İran'a egemen olan devletlere sorun çıkarmıştır. Bu bağlamda Pehlevi Hanedanlığı, söz konusu sorunu çözmek için 1943 senesinde Kaşkayları yok etmeyi düşünmüş; fakat Türk Büyükelçiliği'nin müdahalesiyle bu politikadan vazgeçmiştir. 1959 yılında Ak Devrim'le uygulamaya konulan "toprak reformu" bahane edilerek 1963 senesinde Kaşkaylar'ın bir kısmı, Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından sürgüne gönderilmiş, zorla iskân politikası uygulanmıştır. Bir kısmı Hamse'ye ve bir kısmı da Bahtiyar kabileleri arasına yerleştirilmiştir.²⁴ Kaşkay Türkleri, çok sayıda alt boylara ve aşiretlere ayrılır.²⁵ Bunlar arasında nüfusu fazla olanlar; Kaşkuli, Deresuli, Liravi, Muslu, Sesbölüklü, Leşni, Cafer Begleri, Farismaden, Amele, ve Safihanludur. Ayrıca iskâna mecbur tutulandan Hallaç, Farband, Alibeklu, Şeyhvand, Feyü, Bayat, ve Kalband da sayılabilir.²⁶

22 Ahur Şehram, "İran'da Yasayan Kaşkay Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 17.

23 Mehmet Karaaslan, "Başlangıçtan Günümüze Kaşkay Dili ve Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 31, 2011, s. 135-250.

24 Ş. Şenay Yanar, "Kaşkay Aşiretinin Menşei ve Tarihi Hakkında Yaklaşımlar", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2016, s. 154-169.

25 Babek Cavanşir, *Kaşkay Türklerinin Tarihi*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 26.

26 Mehmet Metin Ören, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, Mars Matbaası, İstanbul 1980, s. 7-16.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

AFŞARLAR

Aslen 24 Oğuz boyundan biri olan Afşarlar, İran coğrafyasında dağınık halde yaşamaktadır.²⁷ Türkistan'da Moğol hâkimiyeti oluşmasından sonra İran topraklarına gelen bu boyun bir kısmı İran'da kalmış bir kısmı da Anadolu'ya geçmiştir. Safevi Hükümdarı Şah İsmail tarafından hudut boylarına yerleştirilen Afşarlar, daha sonra Kırklı adlı Afşar boyundan olan İmamkuluoğlu Nadir Şah'ın öncülüğünde 1735 senesinde Safevi Devleti'ne son vererek, Afşarların hükümdarlığını ilan etmiştir.²⁸

İran ve Afganistan'da hükümdarlık kuran Nadir Şah doğunun en büyük hükümdarı olmuş; mezhep kavgalarına son vererek, Osmanlı ile İran Türklüğü arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmiş ve dostluk antlaşmaları imzalanmıştır. Günümüzde İran'da toplu halde bir yerde yaşamayan Afşarlar, Urmiye Gölü'nün kuzeybatı sınırları, Hamse Eyaleti'nin güney kısımları, dağlık bölgelerden Hemedan ve Kirmanşah eyaletleri sınırları, Sebzevar ile Nişabur arası, Çumeyn'in kuzeyi ve Kirman'ın güneyinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Afşarlar, halen kimliklerini korumalarına rağmen dağınık oldukları için siyasi anlamda etkili değildir. Afşarlar, göçebe yaşam tarzını da devam ettirmektedir.²⁹

ŞAHSEVENLER

Şahsevenler, bir Türk boyu olmaktan ziyade; İran tahtını koruyan Türk boylarından seçilmiş muhafızlara verilen isimdir.³⁰ Ancak zaman içerisinde gördükleri imtiyazlı muamelenin de etkisiyle bir boy haline gelmiştir. Şahsevenler, Savayan Dağları eteklerinde, batıda Karasu Irmağı boyunca, Güney Azerbaycan'ın kuzeydoğu bölgesinde yaşamlarını sürdürmektedir. Geçim kaynakları çobanlık yaparak sürü beslemektir. Kışlakları Mugan

27 Fuat Köprülü, "Avşar", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979 s. 31.

28 Adnan Menderes Kaya, *Avşar Türkmenleri*, Geçit Yayınevi, Kayseri 2004, s. 35.

29 Ören, a.g.e., s. 7-16.1

30 Richard L. Tapper, "Şahsevenler", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 296.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bozkırı, yaylakları ise Savayan, Karadağ ve Talış Dağları'dır. Şahseven boylarının bir kısmı, Zencan ve Save bölgesindeki Kızıl-Özen Irmağı çevresine yerleşmiştir. Şahsevenler, Azerbaycan Türkçesi konuşmaktadır.³¹

KAÇARLAR

Kaçarlar, Selçuklular zamanında Suriye içerisine yerleştirilmiş ve daha sonra da İran'ın içlerine göçe zorlanmıştır.³² Ardından da 1400'lü yıllarda Şam'a sefer emri veren Emir Timur'un baskısıyla Türkistan'a dönmeye mecbur bırakılmıştır. Bu zoraki göçten dolayı bir kısmı Kuzey Azerbaycan'da Gence ve Irak'a yerleşmiş, diğer bir kısmı ise Türkistan'dan bugünkü İran'ın Mazenderan bölgesine gelmiştir. Kaçarlar, Türk-Bulgar-Kıpçak ve bir zamanlar Kafkasya'da, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yaşayan Peçeneklerin sentezini barındıran bir halktır.³³ Kaçarlar, İran coğrafyasında Mazenderan Eyaleti'nde, Hezar-Cebir ve Gürgen Sovar-Saku bölgelerinde bazıları göçebe bazıları yerleşik bir yaşam sürmektedir. Bu bölgede yoğun olmalarının yanı sıra İran coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmışlardır.³⁴

KARAPAPAKLAR

Karapapaklar; Kuzey Azerbaycan, Gürcistan ve Erivan çevresindeki Gökçay'da yaşamlarını sürdürmekteydi. Erivan çevresindeki Gökçay'da yaşayanlar, 1826-1928 yılında gerçekleşen Rus-İran savaşları sırasında Azerbaycan Umumi Valisi Prens Abbas Mirza tarafından Sulduz bölgesinde iskân edilmişlerdir. Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşayanlar ise bölge tamamen Rus işgaline uğrayınca, Anadolu'ya göç etmiş; Kars ve Muş illerine yerleştirilmiştir. Karapapaklar, kendi içlerinde Terkyavun, Çaharlu, Araplu, Canahmedlu, Saray, Ulaçlı gibi aşiretlere ayrılmıştır. Halen aşiret

31 Ören, a.g.e., s. 7-16.

32 Faruk Sümer, "Avşar", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 51-53.

33 Abdülcebbar Kavak, "Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran'da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşbendî-Hâlidî Şeyhleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 2015, s. 77-102.

34 Ören, a.g.e., s. 7-16.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

yaşamı sürdürmekte olan Karapapaklar, başka topluluklarla karışmamış, gelenek-göreneklerini, ananelerini ve dillerini muhafaza etmişlerdir. Oğuz Türklerinden olan Karapapaklar, Azerbaycan Türkçesi konuşmaktadır.³⁵

TÜRKMENLER

İran'ın kuzeydoğusunda yerleşik hayata geçen Türkmenler, Çürüksu, Gürgen ve Atrek ırmakları arasında ve Horasan Eyaleti hudutları içinde yaşamlarını sürdürmektedir. Yaşadıkları bölgeden dolayı Horasan Türkmenleri olarak da adlandırılırlar.³⁶ Türkmenler, Sünnidir. Türkmen sahrasının en büyük şehri, 60 bin nüfusu barındıran Günbed-i Kavus şehridir. Türkmen sahrasının orta, batı, doğu ve kuzeyinde Alabay boyu, batısında Caferboylar, doğusunda Göklenler ve Tekeler yaşamaktadırlar.

DiĞER TÜRK TOPLULUKLARI

İran coğrafyasında, yaklaşık 1,5 milyon nüfusuyla Hamse Türkleri, 35 bin nüfusuyla Kengerlüler bulunurken; Agaçeri, Karayiler, Bayat, Karaçorlu boyları ve Halaçlar da diğer Türk toplulukları olarak varlıkları devam ettirmektedirler.³⁷

1979 DEVRİMİ VE TÜRKÇÜLÜK HAREKETLERİ

İRAN İSLAM DEVRİMİ'NE GİDEN YOL

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran, Amerikan emperyalizminin sömürgesi haline gelmiş ve devlet gayriresmi olarak Amerikan istihbarat teşkilatının

35 Muhammet Kemaloğlu, "Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3), 2012, s. 55-81.

36 Nabi Kobotarian, "İran Türkleri", *Turuz*, https://turuz.com/storage/Folklore/2013/1341-Iran_Turkleri_Nabi_Kobotarian.pdf, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

37 Ören, a.g.e., s. 7-16.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bir uzantısı gibi hareket eden İran İstihbarat Teşkilatı (SAVAK)³⁸ tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu durum, çok etnikli bir devlet olan İran içerisinde milli ve etnik baskıyı arttırmış, ülke genelinde protesto gösterileri yapılmaya başlanmıştır. 1953 yılında aslen Azerbaycan Türkü olan İran Başbakanı Muhammed Musaddık, ABD aleyhine politikalar izlemesi ve İran petrollerini millileştirme yolundaki kararından dolayı Amerika ve İngiltere'nin destek verdiği bir askeri darbe sonucu görevinden uzaklaştırılmıştır.³⁹ Bu darbe, İran'daki olumsuz havayı dağıtmamış; aksine sona giden yolun hızlanmasını sağlamıştır.⁴⁰

1979 yılındaki İran İslam Devrimi'ne giden yolda, İran'ın geleceği için iki önemli güç faaliyet göstermekteydi. Bir yanda Güney Azerbaycan Türkleri'nin başını çektiği laiklik ve sosyalizm yanlıları, diğer tarafta da Farsların önde geldiği Şii mollaların grubu vardı. 1950 yılındaki açıklamalara göre, İran'da etkinlik gösteren Anglo-Iranian Oil Company petrol şirketi, İran petrollerinden 170 milyon İngiliz Poundu kâr etmiş ve bu kârın da %30'unu İngiltere'ye vergi olarak vermiştir.

İran'ın 1933 yılında imzaladığı imtiyaz anlaşmaları uyarınca, ülkede çıkarılan petrolden %15 ile %20 oranında bir telif hakkına sahipti. Örneğin, aynı tarihlerde İran'da çıkarılan ham petrol 32 milyon ton ve geliri de 44,9 milyon dolarken; Suudi Arabistan'da çıkarılan ham petrol, 26 milyon ton ve geliri de 112 milyon dolardı. Bu rakam tablosu, Tahran yönetimini son derece rahatsız etmiş ve bunun sonucunda 1949 yılında İran Hükümeti ile Anglo-Iranian Oil Company arasında Tamamlayıcı Petrol Antlaşması imzalanması planlanmıştır. Anlaşma sonucunda, İran'ın petrol telif hakkı payı %30'a çıkacaktı. Ancak hemen ardından Suudi Arabistan'la Arabian-

38 SAVAK, İran'ın casus yetiştirmek ve istihbaratçı eğitmek amacıyla CIA yardımıyla kurulan ve 1957 ile 1979 yılları arasında faaliyet gösteren istihbarat teşkilatıdır. 1979'da İran İslam Devrimi ile beraber yerini belki de dünyanın en gizemli ve ölümcül ancak gücü ülke içine sınırlı istihbarat birimi olan İstihbarat Bakanlığı'na (VEVAK) bırakmıştır.

39 Pınar Arıkan, "İran Musaddık ve Darbe", *Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2016, 8(76), s. 19-21.

40 Aygün Attar, "İran Türkleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2004, s. 39-62.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

American Oil Company arasındaki yarı yarıya yapılan anlaşmadan bilgisi olan Tahran yönetimi, bu anlaşmadan vazgeçmiş ve yarı yarıyadan daha düşük bir anlaşmaya yanaşmayacağını bildirmiştir. Bu durum sonucunda İran petrolünün millileştirilmesi de hükümetin gündemine gelmiştir.⁴¹

Aslen Azerbaycan Türkü olan Başbakan Musaddık, 1933 senesinde İran Hükümeti ile Anglo-Iranian Oil Company arasında imzalanan anlaşmanın değiştirilmesini ve petrolün millileştirilmesi istemiştir. Musaddık'ın bu isteğine Milli Cephe ve Tudeh Partisi destek vermiş, sokaklar destek gösterileriyle dolmuştur. İran Şahı ise bu gelişmelerden rahatsız olmuş; Musaddık'ın yerine General Ali Razmara'yı başbakanlığa getirmiştir.

Şah'ın ve İngiltere'nin kuklası gibi davranan Başbakan Razmara, Şah'ın istekleri doğrultusunda muhalefeti sindirmeye çalışmış; ancak başarılı olamamıştır. Milli Cephe bu durumdan güçlenerek çıkmıştır. Musaddık'ın Başbakanken hazırlanan petrolün millileştirilmesi yasası, Razmara Başbakanlığı'nda 19 Şubat 1951 tarihinde Meclis komisyonu tarafından kabul edilmeyince, 7 Mart 1951 tarihinde bir Fedai mensubu tarafından Razmara'ya suikast düzenlenmiş ve öldürülmüştür. Bunun sonucunda İran'da kargaşa başlarken; Meclis, 15 Mart 1951 tarihinde petrolün millileştirmesini içeren yasayı onaylamıştır.⁴²

İran'daki gelişmeler, ABD ve İngiltere'yi kaygılandırırken; petrol üretiminin yoğun olduğu Abadan bölgesinde karışıklıklar başlamıştır. Şah, söz konusu karışıkları Başbakan Musaddık'ın üzerinde baskı aracı olarak kullanmış ve istifaya zorlamıştır. İstifa eden Musaddık, seçimleri kazanarak tekrar Başbakan olmuş; bu sefer de İngiltere ve ABD, 1953 yılında kayıtlara Ajax Operasyonu olarak geçen darbeyi devreye sokmuştur.

Musaddık'ın devrilmesi, İran'da düzeni sağlayamamış; Musaddık ise bu tarihten ölümü olan 1967 yılına kadar ev hapsinde tutulmuştur.

41 Yalçın Sarıkaya, "Geçmişten Günümüze İran", *Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, 2, 2012, s. 1-44.

42 Sarıkaya, a.g.m., s. 15.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Musaddık'ın zorla istifa ettirilip sonra seçimle yine Başbakan olması, Şah'ın imajını zedelemiş, otoritesini sarsmış, toplumda baskı altında tutulan monarşi karşıtlığının tekrar ortaya çıkmasını sağlamıştır. Milliyetçi, İslâmcı ve sol gruplar gibi farklı ideolojik ve sosyal çevrelerden oluşan monarşi karşıtı grupların ortak paydada birleşmesinin yolunu açmıştır. Bu durum, 1979 yılında vuku bulan İslam Devrimi'nin de önünü açmıştır.⁴³

Muhammed Rıza Şah, Başbakan Musaddık'ın devrilmesinden sonra, ABD ve İngiltere'nin desteği ve petrol gelirlerinin artmasıyla, kendisinin artık 2500 yıllık Pers devletinin hükümdarı olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu dönemde İran, emperyalist devletler için hem sömürebilecek zengin yeraltı kaynakları olan bir alan hem de Ortadoğu'da batının kontrolünde bir uydu devlet konumuna gelmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde, Kuveyt'in bağımsızlığını kazanması ve ABD'nin daha etkin tavrıyla dengeler değişmiş, bunlar yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Bölgedeki sorunlara bir de içeride ekonomik durumdan memnun olmayan halk ve petrol gelirlerinden istedikleri payı alamayan mollaların eklenmesi, Şah yönetimin önünde büyük bir engel olarak duruyordu.⁴⁴ Şah, ülkedeki ekonomik sorunları çözmek için Ak Devrim denilen bir reform paketi hazırlamıştır. 1963 yılında uygulamaya konulan Ak Devrim, toprak reformu yaparak ulema sınıfının devlete olan bağlılığını artırmayı, safi din eğitimi yerine laik eğitim sistemine geçmeyi ve endüstriyel yatırımı arttırmayı hedeflemiştir. Fakat bu reform paketi istenilen düzeye ulaşmamış ve ulemanın halk üzerindeki etkisinin artmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁵

İran, 1970'li yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin ve dünyanın birçok yerinde olduğu gibi sokak hareketlerine sahne olmuştur. İran'da normal şartlar altında birbiriyle bir arada olması düşünülemeyen Halkın Mücahitleri

43 Sankaya, a.g.m., s. 15.

44 Merih Özşahin, "Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası için Önemi", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2007, s. 105.

45 Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2011, s. 227-230.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

Örgütü, komünist Tudeh Partisi, Humeyni taraftarları ve çeşitli gruplar, Şah'a karşı birlikte hareket etmişlerdir. Sol ve İslamcı grupların bu birlikteliği, sokağa hakim olma biçiminde karşılık bulmuştur. Devrime giden yolda Şah Pehlevî, içeride halk tarafından, ekonomik olarak ülkeyi refaha kavuşturamayacak, gelenekleri sahiplenmeyen ve Batı'nın kuklası olan biri olarak görülmüştür. Dışarıda ise; ABD, Şah'ın artık İran'ın geleceğinde yeri olmadığını anlamış ve SSCB etkisi altındaki komünist bir yönetim yerine, İslamcı bir yönetimi tercih eder duruma gelmiştir. SSCB ise Şah'ın ABD'nin müttefiki olması sebebiyle değişime her biçimde olumlu yaklaşmıştır.⁴⁶

16 Ocak 1979 tarihinde Şah için yolun sonuna gelmiş ve Pehlevî ailesiyle beraber ülkeyi terk etmiştir. Ayetullah Humeyni 1 Şubat 1979 tarihinde Şah karşıtlarının talebi üzerine sürgünde bulunduğu Paris'ten Air France uçağıyla Tahran'a gelmiştir. Nihayetinde İran, 30-31 Mart 1979 tarihinde yapılan referandum neticesinde "İran İslâm Cumhuriyeti" adını almıştır.⁴⁷

İRAN İSLAM DEVRİMİ

İran'da, Şah karşıtı farklı ideolojilerden oluşan topluluklar, birlikte İslam Devrimi'ni gerçekleştirmişlerdir.⁴⁸ Bu toplulukların içinde, İslam devleti kurmayı amaçlayanlar sadece küçük bir kısımdır. Devrime giden yola, baskıcı politikalarından bunalan halkın hem dini hem de siyasi özgürlüklerini kazanmak adına çıkmıştır. İslamcı toplulukların devrim öncesinde, diğer toplulukları saf dışı bırakıp kontrolü tek başına ele alacakları öngörülmemiştir.⁴⁹

46 Sarıkaya, a.g.m., s. 15.

47 Mehmet Seyfettin Erol-İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 2020, s. 248.

48 Emin Gökalp, "Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2016, s. 81.

49 Cemil Doğaç İpek, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 2012, s. 267-283.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İslam Devrimi'nde etkin olan azınlıkların, devrimde önemli rol oynamalarında üç sebep vardır. Bunlardan ilki; baskı altında kültürlerinin yaşayamamaları ve ekonomik olarak dışlanmalarıdır. İkincisi; çok etnikli bir devlet olan İran'da azınlıkların her alana yayılmış olmalarıdır. Üçüncüsü ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran içerisinde kurulan yeni devletlerin yıkılma sürecinde birçok yerel ailenin rejim tarafından öldürülmesi ve sürgün edilmesi sebebiyle rejime karşı kin beslemeleridir.⁵⁰

Güney Azerbaycanlı Türkler, devrimde son derece etkin olmuş, harekâtın başında gelen topluluklar içerisinde yer almıştır. Ayetullah Humeyni hem devrim öncesinde hem de devrim sırasında Güney Azerbaycanlı Türkler tarafından desteklenmiştir. Bu destek veren isimlerin başında daha sonra araları açılacak olan Ayetullah Şeriatmedari, şu anda İran'da dini lider olan Ayetullah Ali Hamaney, diğer Ayetullahlardan Halhali, Hoi ve Erdebili, ilk başbakanlardan Musavi ve Mehdi Bazargan gelmektedir.⁵¹ Bu kişilerin ve toplulukların devrime verdikleri destek göz önüne alındığında, Güney Azerbaycan Türkleri'nin önemli bir kısmının o dönemde İranlılık ve İslam kimliğine bağlı olduğu anlaşılabilir.

Güney Azerbaycan Türklerinin Şah'ın devrilmesiyle sonuçlanan bu girişimde yer almasının üç önemli sebebi vardır. Bunlardan ilki, diğer azınlıklar gibi kültürlerini, dillerini yaşamamış olmaları ve ekonomik gücün Farslar etrafında toplanmasıdır. İkincisi, İran'ın her noktasına yayılmış olmalarıdır. Bu durum, geniş bir alana etki etmelerini sağlamıştır. Üçüncüsü ise 1920 ve 1945 yıllarında Azadistan Devleti ve Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yıkılma sürecinde birçok Türk ailenin rejim tarafından öldürülmesi ve sürgün edilmesi sebebiyle rejime karşı kin beslemeleridir.⁵²

50 Schaffer, *a.g.m.*, s. 93.

51 Gökalp, *a.g.m.*, s. 111.

52 İpek, *a.g.m.*, s. 272-273.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

Tüm bu nedenlerden ötürü İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, Güney Azerbaycan Türkleri önemli bir yer tutmuşlardır. 1978 yılının Ocak ayında gerçekleşen "Kum Medresesi Olayları", rejime karşı ilk ayaklanma olarak tarihe geçmiş ve devriminde ilk kıvılcımının yandığı bu olaylar kısa süre içerisinde Tebriz'e ulaşmıştır. Tebriz'de olaylar ilk olarak üniversite öğrencileri arasında başlamış, daha sonra Bazariler⁵³ protestolara katılmışlardır. Büyük yükünü halkın alt ve orta tabakasının çektiği devrim, ilk olarak Ulema ve Bazariler tarafından desteklense de ilerleyen zaman içerisinde, toplum her kesiminin desteğini almayı başarmıştır. Bu devrim göstermiştir ki; halkla bağları çok kuvvetli olan Ulema ve Bazariler, İran siyasi tarihinde önemli bir rol üstlenmiş, ülkede meydana gelen her değişimde kritik roller oynamıştır.

Devrime giden yolda toplumsal hareketin rejimin şiddet uygulayamadığı ve yasaklayamadığı camilerden başladığı görülmüştür. Halk, camilerde siyasi konuları konuşabilme imkânı yakalamış, her türlü şikâyetlerini dile getirmiştir. Bazariler ise halkla iç içe yaşadığından, gösterileri organize etme imkânı yakalamış, protestolar sırasında da kepenkleri indirerek halkın yanında olmuştur.⁵⁴ Protesto gösterileri sırasında Azerbaycan Türkü bir gencin yaşamını yitirmesi gerginliği arttırmış, bu gerginlik kolluk güçleriyle Güney Azerbaycan Türkleri arasında çatışmaya dönmüştür. 1978 yılının Aralık ayında Tebriz'de, Urmiye, Zencan ve Hamedan gibi diğer Türk kentlerinden de gelen kişilerle beraber yedi yüz bin kişinin katılım sağladığı bir protesto yürüyüşü düzenlenmiştir. Protestolar, Şah'ın ülkeyi terk ettiği 16 Ocak 1979 tarihine kadar sürmüştür.⁵⁵

Şah'ı devirmek için toplumun birçok kesimiyle işbirliği yapan Humeyni, din adamlarına, geleceğin aydın kesimi olarak üniversiteli gençleri

53 Pazar esnafı.

54 Eser Nilüfer Akkoyunlu, İslâm Devrimi'nin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2009, s. 83-85.

55 İpek, a.g.m., s. 272-273.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

önemsemeleri gerektiğini söylemiştir. Çünkü Humeyni, alt sınıfları sokağın bir sesi olarak görürken; siyasi teşkilatlanmalar ve ilerlemenin genellikle aydın kesim ve öğrencilerin omuzları üzerinde yükseldiğini düşünmektedir. Öğrencilerin İslami bir toplum yaratma fikrine sempatiyle bakma sebebi, 1963 yılındaki siyasi baskılar olmuştur. Öğrenciler arasında İslami toplum fikrini benimseyenler, 1970 yılında da hala azınlık halindedir. Bu süreçte öğrenciler, eylemler yapmış ve devrime destek için dersleri boykot etmiştir. Üniversite hocaları ise protestolar sırasında tutuklanan öğrencilere destek vermek ve sistemi protesto etmek için muhalif kesime katılmıştır. İran'daki öğrenciler arasında başlayan protestolara, İran dışında öğrenim gören gençlerden de destek gelmiştir.⁵⁶

Güney Azerbaycan Türkleri, devrimin başlarında İran'ın bütünlüğünü düşünürken; Türk milliyetçiliğini ön plana çıkarma niyetini taşıyan insanlar bile genel İran siyasi hareketlerinde aktif olmaya eğilimliken, devrimin sonuna gelindiğinde yaşadıkları hayal kırıklıkları, onların Türk kimliğini ve faaliyetlerini arttırmıştır.

Baskı altında ezilen halkın, demokratikleşme umuduyla giriştiği devrim harekâtının yeterince demokratikleşme sağlayamaması, dilleri ve kültürleri üzerindeki yasakların kaldırılmamasıyla kendilerini İranlı gören Güney Azerbaycan Türklerini etnik temelli düşüncelere yöneltmiştir.

Dahası devrimde en ön safta olan Ayetullah Şeriatmedari'nin, Humeyni tarafından saf dışı bırakılması, dini makamının elinden alınması ve toplum nezdinde küçük düşürülmesi, İslam Devrimi taraftarı olan Güney Azerbaycan Türklerinin devrime karşı tepki içerisinde olmasını doğurmuştur.⁵⁷

⁵⁶ Akkoyunlu, a.g.m., s. 83-85.

⁵⁷ Schaffer, a.g.m., s. 93.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

HALK MÜSLÜMAN HAREKÂTI VE AYETULLAH ŞERİATMEDARI

İran İslam Devrimi, 1979 yılında tüm dünyanın gözü önünde, televizyondan yayınlanan ilk devrim olarak tarihi kayıtlara geçmiştir. Devrime giden yolda düşünceler kesinlikle bir İslami devrim şeklinde olmamıştır. Bu bağlamda devrime asla bir araya gelmesi düşünülemeyen topluluklar bir araya gelerek destek vermişlerdir. Devrime destek veren topluluklar şu şekildedir: Ulema, Bazariler, Ulusal Cephe ve sosyal demokrat topluluklar, İran özgürlük harekâtı gibi milliyetçi, liberal fikre sahip topluluklar ve kişiler, Ak Devrim reformu sonucunda zarar gören topluluklar veya kişiler, Tudeh Partisi, Kaçar Hanedanı'na bağlılığını sürdüren Türkmenler, iskân politikasına karşı çıkan aşiretler, İran coğrafyasında varlığını sürdüren, Şah rejiminde ezilen etnik topluluklar.⁵⁸

Pehlevi Hanedanlığı, yarım asırdan fazla hükümlanlık süresince toplumda büyük yaralar açmış olup; devrimle birlikte durum değişmiştir. Devrimle beraber Azerbaycan Türklerinde, Araplarda, Beluçlarda ve diğer etniklerde milliyetçi fikirler uyanmaya başlamıştır.⁵⁹ 1980 yılında Ayetullah Şeriatmedari'nin fikirleri öncülüğünde, Azerbaycan Türk milliyetçi aydınlar tarafından "Müslüman Halk Partisi" kurulmuştur. Müslüman Halk Partisi, meşrutiyet anayasasında da var olan eyalet ve vilayet encümenlerinin yeniden teşekkül etmesini talep etmiştir.⁶⁰ Liberation Gazetesi ile yaptığı röportajda Ayetullah Şeriatmedari, Güney Azerbaycan Türklerinin hakkının özerklik olduğunu ve eyalet encümenlerinin kurulması gerektiğini beyan etmiştir.

Ayetullah Şeriatmedari, Güney Azerbaycan'da genellikle mollalar, tüccarlar ve köylüler olmak üzere büyük nüfuza sahipti. Şeriatmedari,

58 Arif Keskin, "Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Tarihi Temelleri", *GünAz*, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

59 Ören, a.g.e., s. 189.

60 Sarıkaya, a.g.m., s. 190.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Güney Azerbaycanlı din adamlarının çoğunu şahsi bursuyla okutmuş ve eğitime büyük önem vermiştir. Bundan dolayı Güney Azerbaycanlı mollalar, Şeriatmedari'yi liderleri olarak görmüşlerdir. İran'da mollalar ile tüccarların yakın ilişkisi bilinen bir durumdur. Güney Azerbaycan Türkü tüccarlar, 19. yüzyıldan itibaren mollalarla işbirliği yapmaya başlamış, Şeriatmedari de 1946 yılında Milli Hükümet'in yıkılmasından sonra Güney Azerbaycan'daki tüccarlarla yakın ilişki kurmuştur. Bu kapsamda Güney Azerbaycan'daki tüccar kesimi dini işlerinde Şeriatmedari tarafından idare edilmekteydi. Güney Azerbaycan'daki köylüler üzerinde de büyük bir etki alanına sahipti ve Şeriatmedari'yi oldukça önemli bir merci olarak görüyorlardı.⁶¹

Devrimin gerçekleşmesinde Güney Azerbaycan büyük rol oynamıştır ve devrimin temeli Güney Azerbaycan'da atılmıştır. Şah destekçisi İtlaat Gazetesi, rejim karşıtı olan mollaları siyah irtica olarak tanımlamış ve komünist devletlerin ajanı olarak nitelendirdiği bir makale yayımlamıştır. Bu yayımlanan makale, Kum şehrinde gösterilerle protesto edilmiştir. Söz konusu protestoya, yaklaşık 400 bin din eğitimi alan öğrenci katılmış ve 70 kişi bu protestolar esnasında kolluk kuvvetinin müdahalesi sonucu hayatını kaybetmiştir.⁶² Şeriatmedari bu müdahaleyi kınamış ve çok sert tepki göstermiştir. Yabancı basın mensuplarına yaptığı açıklamada, devletin ulemayı suçladığını, kolluk kuvvetlerinin protestoculara çok kötü davrandığını ve durumun böyle devam ederse kendilerinin de protestolara katılacağını beyan etmiştir.

Daha sonra Şeriatmedari, yayınladığı bir bildiriyle Kum şehrindeki olayların kırkıncı gününde esnafın protesto için mağazalarını kapatmasını ve halkın işlerini bırakarak camiye toplanmasını istemiştir. Şeriatmedari'nin çağrısına uyup Tebriz'de kırkıncı gün anmalarına katılan halka, kolluk kuvvetleri ateş açmış ve kanlı olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylar sonucunda Tebriz karışmış, protestocular; polise, Restahız Partisi'nin il

⁶¹ Keskin, a.g.m.

⁶² Schaffer, a.g.m., s. 97-99.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

merkezine, bankalara, lüks otellere ve müstehcen film gösteren sinemalara saldırmıştır. Bu protestolarda 300 kişi hayatını kaybetmiştir. Tebriz'deki eylemler, olayları farklı bir noktaya taşımış; Güney Azerbaycan'da bütün siyasi partiler teşkilatlanmış ve çok sayıda kişinin katıldığı gösteriler meydana gelmeye başlamıştır.⁶³

Müslüman Halk Partisi, devrimin ilk yıllarında iktidarın karşısında durabilen iki milyona yakın destekçisi ve çok sayıda üyesiyle büyük nüfuza sahip olan bir partiydi. Şeriatmedari'yi dini lideri gören herkes Müslüman Halk Partisi'ni destekliyordu. 1979 yılı yazında Azerbaycan'da ordu, idare ve toplumsal kurumlarda en üst mertebede olan kişiler daha sonra Müslüman Halk Partisi'ni kuracaklardır. Bunlardan biri olan dönemin Güney Azerbaycan Valisi Rahmetullah Mukaddem Marageyi, Fransa'da eğitim almış liberal fikre sahip bir kişidir. Marageyi, devrimden sonra Şeriatmedari'yle yakınlaşmış ve Müslüman Halk Partisi kurulduktan sonra yakın bir işbirliği içerisine girmiştir.⁶⁴

BABEK KALESİ VE MİLLİYETÇİLİK HAREKETİ

Babek Kalesi törenleri; 1999 yılının Temmuz ayında başlamıştır. Törenler, Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi vermiş milli bir kahraman olan Babek Hürremdin'in doğum günü sebebiyle her yıl çok sayıda Türkün katılımıyla gerçekleşmektedir. Babek Hürremdin, Abbasilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmeye çalıştığı dönemde, 23 yıl Arap işgaline karşı direnmiş ve teslim olmamıştır. Babek Hürremdin, 23 yıl süren direnişi Babek Kalesi'nden yönetmiştir. Bu nedenle Güney Azerbaycanlı Türkler, Babek'in doğum gününü kutlamak maksadıyla her yıl Babek Kalesi'nde toplanmaktadır. İran, bu kutlamanın gerçekleşmesini engelleyememiş ve bu topluluk, her geçen sene daha da yoğun katılımlı etkinlikler icra etmiştir. İran, her ne kadar bu kutlamanın yapılmasına karşı olsa da kutlamayı

⁶³ Keskin, a.g.m.

⁶⁴ Aynı yer.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

önlemek için şiddete başvurmamıştır. Tahran yönetimi, kendine göre sorun olarak nitelendirdiği bu durumu propaganda, dini açıklamalar, tutuklamalar, psikolojik savaş, polis sorguları, ulaşım engellemeleri ve istihbarati çalışmalarla ortadan kaldırmaya çalışmış; fakat bu engellemeler sonuçsuz kalmıştır. Babek Kalesi'nde az sayıda bir öğrencinin katılımıyla yapılmaya başlanan kutlamalar, zamanla İran Türklerinin tümünü kapsayacak toplumsal bir faaliyet haline gelmeye başlamıştır. Bu sebeple kutlamaların anlam ve niteliği değişmiştir.⁶⁵

Tahran yönetimi, Babek Kalesi'ndeki bu kutlamaları eğlence amaçlı yapılan, şehirlerdeki baskıdan dolayı içki, kumar ve müzik dinlemesi yasak olan halkın bu yasakları delmek için yoğun katılımı gerçekleştirdiği bir kutlama olarak yansıtmaya çalışıyordu. Ancak Babek Kalesi'nde toplanan halk, eğlenceden ziyade tarihin derinliklerinden gelen bir anlam için oradaydılar.⁶⁶

Güney Azerbaycanlı Türkler tarafından kahraman olarak görülen Babek Hürremdin, Fars milliyetçileri ve din adamlarınca çok farklı bir şekilde tanımlanmaktadır. Fars milliyetçilerine göre Babek Hürremdin, Arap işgaline karşı direniş gösteren İranlı milli kahramandır. Din adamlarına göre Babek Hürremdin, kafir olarak tanımlanmakta ve din adamlarının bir kısmı tarafından kafir diye reddedilmektedir. Bu sebeple, din adamları bu kutlamalara katılmayı da dinin uygun görmediği bir davranış olarak nitelendirmiş ve halkın kutlamalara katılmamasının doğru olacağını açıklamışlardır. Ancak devletin ve din adamlarının kafir açıklamalarına rağmen Türkler, söz konusu kutlamalara yoğun katılım gerçekleştirmektedir.⁶⁷

Babek Hürremdin ve Babek Kalesi kutlamaları hem Şahlık yönetiminin hem de İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin Güney Azerbaycan Türklerinin

⁶⁵ Aynı yer.

⁶⁶ Aynı yer.

⁶⁷ Aynı yer.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

tarihi hafızasını ve özünü değiştirmek için gösterdiği yoğun çabaların başarısız olduğunu açıkça göstermektedir. Güney Azerbaycan Türkleri, Babek Kalesi'nde gerçekleştirilen kutlamalarda açtıkları pankartlarla ve attıkları sloganlarla Babek'i, İran'ın milli kahramanı değil; Türklerin milli kahramanı olarak gördüklerini açıkça göstermişlerdir.⁶⁸ Bu durum, Güney Azerbaycan Türkleri arasında İranlılık ve Şii kimliğinin yerine Türk kimliğinin güç kazandığını göstermektedir.⁶⁹

Güney Azerbaycan Türklerinin Fars milliyetçilerin siyasi, kültürel ve ideolojik baskılarına rağmen Babek Hürremdin'e Azerbaycan Türklerinin milli kahramanı olarak sahip çıkmaları ve Babek Kalesi'nde halkın yoğun katılımıyla kültürel, sanatsal ve siyasi kutlamalar yapmaları; bir halkın geçmişe duyulan özlemini ve gelecekte kaygılarıyla beklentilerini göstermektedir.

Bu bağlamda Güney Azerbaycan Türklerinin Babek Kalesi'nde toplanmaları, artık Azerbaycanlı Türk kimliğini temel alan Türk milliyetçiliği potansiyeli olan bir siyasi durum olarak değerlendirilmelidir. Babek Kalesi, İran'da siyasi bir faktör olarak Azerbaycanlı Türk kimliğinin kabul görmesinden sonra halkın bu kimliği ifade etmek için gittiği tarihi bir yer haline gelmiştir. Güney Azerbaycan Türkleri arasında İranlılık kimliğinin zayıflaması, Şiiliğin siyasi bir tanımlama olarak güç kaybetmesi ve Türk kimliğinin siyasi manada güç kazanması, Babek Kalesi kutlamalarına da güç ve anlam kazandırmıştır. Bu bağlamda Babek Kalesi'nde gerçekleşen kutlamaları, Güney Azerbaycan Türklerinin milli kimlik arayışları çerçevesinde öze dönüş töreni olarak ifade edebiliriz.

68 Fazıl Özdamar, "Tebriz Âşık Şiirinde Tarihi Bir Direniş Sembolü: Babek", *Milli Folklor*, 24(96), 2012, s. 39-50.

69 Keskin, a.g.m.

KARİKATÜR KRİZİ MAYIS 2006 İSYANI

İran'da İRNA'ya⁷⁰ bağlı İran adında bir gazetenin 'İran-ı Cuma' adlı gençlik gazetesinde yer alan bir karikatürde, "Hamam böceklerinin bizi böcekleştirmemeleri için ne yapmalıyız?" başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Bu yazı, birkaç tane karikatürü de beraberinde içermekteydi. Karikatürde ülkedeki Türkler hamam böceğine benzetilerek aşağılanmıştır.⁷¹ Türklere açıkça hakaret içeren bu yazı ve karikatürlerin yayınlanması, Güney Azerbaycan Türklerinin tepkisini çekmiştir. Dolayısıyla Mayıs Ayaklanması, Azerbaycan Türkleri'nin hamam böceğine benzetilmesiyle başlamıştır.

Ayaklanma, ilk başta üniversite öğrencileri arasında başlamıştır. Yani isyana öncülük eden grup gençler olmuştur. Üniversitelerdeki Türk öğrenciler, İran'ın hemen hemen tüm önemli üniversitelerinde bildirimler yayınlamak, başta gençlik olmak üzere tüm halkı duruma tepki göstermeye davet etmiştir. Bildirimlerde İran yönetiminin Türklere karşı sistematik bir şekilde hakaret etmesine müsaade edilemeyeceği vurgulanarak, Türklük ve Azerbaycanlılık değerlerine karşı hassasiyete yer verilmiştir. Tepkilerin artması üzerine karikatürü yayınlayan gazete, İran'daki Türklerden iki defa özür dilemiş ve gazete geçici olarak kapatılmıştır. Ancak belli bir süre sonra tekrar yayınlara başlamıştır. Bu duruma tepki gösteren eylemcilerin liderleri, yapılan hakaretin basit özürle üstünün kapatılmayacak kadar önemli olduğunu ve uzun yıllardan beri devam eden sistematik bir şekilde yapılan aşağılama, baskı ve asimilasyonun bir parçası olduğunu ifade ederek başta Cumhurbaşkanlığı makamı ve Kültür Bakanlığı olmak üzere, tüm devlet kurumlarının özür dilemesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat

⁷⁰ İran resmi devlet haber ajansıdır.

⁷¹ Nazrin Alizada-Mehmet Seyfettin Erol, "İran'ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Stratejisi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 2021, s. 358.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

bahsi geçen talep somut bir karşılık bulamamışlardır.⁷² Bu protestolara yüzbinlerce Türk sokağa dökülerek destek vermiştir. Gösteriler, insani değerlere uygun bir şekilde başlamış ama polis güçleri gösterilere katılan halka karşı silah ve şiddet kullanmıştır. Bu nedenle yüzlerce Türk yaralanmış ve sayıları net olmamakla beraber 20'ye yakın kişi hayatını kaybetmiştir.

İran Gazetesi'nin yaptığı hakarete ilk tepki gösteren şehir, Güney Azerbaycan'ın güneyinde bulunan Zencan şehri olmuştur. İran'ın idare sistemi oluştururken Azerbaycan'ın ana parçasından ayrılan Zencan şehri, Türk kimliğine yapılan hakarete ilk tepkiyi veren şehir olmuş; Türk kimliğine son derece bağlı olduğunu göstermiş ve eski Türk şehrini Güney Azerbaycan'dan ayırarak Türk kimliğinden kopardığını düşünen Fars şovenizmi hayal kırıklığına uğramıştır. Zencan'da sokaklara dökülen binlerce gösterici, "Zencanlı uyanıktır, Azerbaycan'a dayanaktır!" ve "Türk milleti var olsun düşmanlar har⁷³ olsun!" sloganları atarak Güney Azerbaycan'ın Türk milletinin yıkılmaz kalesi olduğunu göstermiştir.⁷⁴

Güney Azerbaycan'ın bütün üniversiteleriyle aynı zamanda Hoy Üniversitesi de protestolara sahne olmuştur. Üniversitede başlayan gösteriler çok hızlı bir şekilde şehre ulaşmıştır. Şehir merkezinde protestolar daha başlamadan şehrin önde gelen milliyetçilerinden İbrahim Caferzade ve Ali Kadimhani protestoları önlemek maksadıyla tutuklanmıştır. 20 Mayıs Cumartesi günü öğleden sonra milliyetçiler ve öğrenciler liderliğinde Salmas Caddesi'ne çıkan yaklaşık 6.000 kişilik bir topluluk yürüyüşe başlamıştır. Yürüyüşün başlamasıyla topluluğun sayısı artmaya devam etmiş, topluluk şehir merkezine doğru yönelince polis, göstericilere müdahale etmiştir. Ancak polis gücü de bastırılarak topluluk

72 Emil Souleimanov, "The "Cartoon Crisis" In Iranian Azerbaijan: Is Azeri Nationalism Underestimated?", *Caci Analyst*, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10915-analytical-articles-cacianalyst-20066-14-art-10915.html>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

73 Rezil anlamına gelmektedir.

74 *Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu*, Türkiye 2007, s. 8-28.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Merkez Meydan'a doğru yürümeye devam edilmiştir. Merkez Meydan'a yürüyen kalabalığa müdahale edilmiş; medeni bir şekilde yürüyüş yapan halkla jop ve göz yaşartıcı gaz kullanan kolluk kuvvetleri arasında çatışma yaşanmıştır. Çatışmaların sonucunda birçok kişi yaralanmış ve çok sayıda Türk tutuklanmıştır. Hukuktan doğan haklarını kullanarak insani değerler içerisinde yürüyüş yapan halka, polislin gereksiz ve orantısız bir şekilde müdahale etmesiyle, ileride Güney Azerbaycan'ın birçok kentinde yaşanacak olan kanlı olayların ilk sahnesi ve başlangıcı burada yaşanmıştır.⁷⁵

Güney Azerbaycan'ın ve İran'ın tarihi şehri Tebriz'de de protestocular, 22 Mayıs Pazartesi 2006 tarihinde saat 15.30'da Rastaküçe Caddesi'nde ve Namaz Meydanı'nda gösterilere başlamış, bu gösteriler çok büyük ve en şiddetli olaylara sahne olmuştur. Protestocular slogan atarak Doğu Azerbaycan Valiliği istikametinde yürüyüş yapmıştır. Tebriz'deki gösteriler sadece Namaz Meydanı'nda olanlardan ibaret değildir. Tebriz'in başka bölgelerinde de gösteriler başlamış, öğrenciler Tebriz Üniversitesi'nde sloganlar atarak milli hakları savunduklarını dile getirmiştir.⁷⁶

Güney Azerbaycan'ın her şehrinde olduğu gibi, Merend şehrinde de tepki gösterileri meydana gelmiştir. Merend Azad İslami Üniversitesi'nde meydana gelen gösterilerin ardından 23 Mayıs 2006 tarihinde 97.000 nüfusu olan Merend şehrinin merkez meydanında 20.000 kişinin katılımıyla protesto gösterisi gerçekleştirilmiştir.

Milliyetçi isimlerin liderliğinde gerçekleştirilen ve hukuka uygun bir şekilde icra edilen gösteriler, kolluk kuvvetlerinin müdahalesi sonucu çatışmaya dönüşmüş, Merend şehrindeki gösteriler kanlı olaylara sahne olmuştur. Bu gösterilere yapılan müdahale sonucu, birçok vatandaş

⁷⁵ Aynı yer.

⁷⁶ Recep Albayrak "Türklerin İranı İran'da 2006 Yılı Karikatür Krizi (12 Mayıs 2006, Cuma) Protestoları", *Gen Deri*, <http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

yaralanmış veya polis tarafından tutuklanmıştır. Çatışmalar sırasında bir vatandaş başına aldığı darbe sonucu beyin kanaması geçirerek hayatını kaybetmiştir.

Güney Azerbaycan'ın Batı Azerbaycan Eyaleti merkezi olan Urumiye'de 16 Mayıs 2006 tarihinde Urumiye Üniversitesi'nde 1500 kişilik bir öğrenci protestosu gerçekleşmiştir. Urumiye'deki gösterilerde Güney Azerbaycan Türklerini aşağılayan yazı ve karikatürlere bir tepki olarak Güney Azerbaycan'ın kültürel, ekonomik ve siyasi hakları talep edilmiştir. 16 Mayıs 2006 tarihinde başlayan olaylar büyüyerek devam etmiş; 19 Mayıs 2006 tarihinde 3000 kişilik bir topluluk, karikatürü yayınlayan İran Gazetesi'nin Urumiye ofisi önünde gösteri düzenlemiş ve bir grup ofise saldırarak ateşe vermiştir.

Güney Azerbaycan'ın her şehrinde olduğu gibi Koşaçay şehrinde de protesto gösterileri düzenlenmiştir. Koşaçay'da protesto gösterileri düzenlemesi için çaba harcayan, bildiri dağıtan milliyetçi aktivistlerin birçoğu VEVAK tarafından tutuklanmıştır. Buna rağmen protestocular engellenememiş ve halkın İmam Meydanı'nda toplanmasıyla gösteriler başlamıştır. Buradaki olaylar, diğerlerine nazaran kansız sonuçlanmıştır. Kaymakamlık binası önünde toplanan protestocular Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin taleplerini içeren açıklamayı yaptıktan sonra olaysız şekilde dağılmıştır.⁷⁷

Güney Azerbaycan'ın batı bölgesinde yer alan Sulduz şehrinde gerçekleştirilen protestolar ise kanlı çatışmalara sahne olmuştur. Sulduz da yaşanan olaylarda 13 Türk yaşamını yitirmiştir. Güney Azerbaycan'ın üçüncü en büyük şehri olan Erdebil, 27 Mayıs 2006 tarihinde Güney Azerbaycan'da yaşanan olaylara tepkisini koymuştur. Erdebil'deki gösteriler olmadan önce Güney Azerbaycan kana bulanmış haldeydi. Sokağa çıkan Erdebil halkı, bu olaylara son derece büyük ve şiddetli tepki vermiştir.⁷⁸

⁷⁷ Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu, Türkiye 2007, s. 8-28.

⁷⁸ Albayrak, a.g.m.

Bir gazetede yayınlanan karikatür sonucu ortaya çıkan ayaklanma, İran'da varlığını sürdüren Türklerin hem İran genelinde hem de bölgede etkileyici bir güce sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda Türk milliyetçiliği hareketi, Fars bölgelerinde ya da Tahran'da değil, Güney Azerbaycan'da Tebriz merkezli bir hareket olarak kendisini göstermiştir. Söz konusu mücadeleyi veren kitlenin anadil başta olmak üzere dile getirdiği talepler hem dünyadaki tüm Azerbaycanlılar hem de Tahran yönetimi için önemlidir. Çünkü İran'da, Azerbaycan milli hareketini tanımayan bir demokrasi ve aydınlanma hareketinin başarılı olamayacağı bu ayaklanmayla görülmüştür.

SONUÇ

İran, jeopolitik konumu gereği tarihi süreç içerisinde birçok medeniyete ve etnik topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle birçok kültürel zenginliğe de sahiptir. İran, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması itibarıyla küresel güçlerin ve sömürgeci imparatorlukların açık hedefi haline gelmiştir. Söz konusu ülkenin çok etnikli yapısı hem kültürel bir zenginliği meydana getirmekte hem de kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunlara sebebiyet vermektedir. İran, İslam Dünyası'nda yer almasına rağmen bu dünyanın içerisinde Şii inancıyla kendine has bir tutum sergilemektedir.

İran, kadim tarihinden M.S. 7. yüzyıla kadar Fars egemenliği, M.S. 10. yüzyıla kadar Arap hâkimiyeti ve 1925'e kadar yaklaşık bin yıl süreyle Türk egemenliği altında kalmıştır. Bu süreçte farklı kültürlerin buluşma noktası olan İran, 15. yüzyılda Safevi Hanedanı'nın hüküm sürmeye başlamasıyla dini kimliğinde kırılma yaşamış, kendisini Şii inancının merkezinde bulmuş ve bu ekseninde bir kimlik inşasına başlamıştır. Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik rüzgârı, Kaçar Hanedanlığı'na da ulaşmış, dini motiflerle bezenmiş kimlik, yerini modern dünyanın oluşturduğu etnik topluluk eksenli kimlik arayışına bırakmıştır.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

Bu kimliklerin oluşumunda soy bağı, tarihsel bağ, kültürel birliktelik, dil, aidiyet bilinci ve gelenekler son derece önemli rol oynamıştır.

Fransız Devrimi'nin etkilerinin İran'da görülmeye başlamasıyla farklı dilleri konuşan muhtelif kültürlerle ve geleneklere sahip her topluluk, kendi etnik toplulukları üzerinde kimliklerini inşa etmeye başlamıştır. Bu durum, İran'daki bin yıllık Türk hakimiyetinin son noktası olan Türk Kaçar Devleti'nden sonra ortaya çıkan Fars milliyetçiliği etkisindeki baskıcı yönetimlerde kendini göstermeye başlamıştır. Bu yönetimlerde meydana gelen sosyal adaletsizlikler, bürokrasideki rüşvet ve ekonomik sıkıntılar, İran'ın küresel güçlerin oyun sahasına dönüşmesiyle birlikte, milliyetçilik akımlarının etkisini arttırmıştır.

Güney Azerbaycan Türkleri, milliyetçilik hareketlerinde önemli rol oynamışlardır. Ancak milliyetçilik akımı, Türk soylu olan Kaçar Hanedanlığı döneminde Türkler üzerinde baskı oluşmasına sebep olmuştur. Türkler hem Rus egemenliği altındaki Kuzey Azerbaycan hem de Osmanlı İmparatorluğu'yla temas halinde olduklarından, Batı'da yeşeren fikirlerden etkilenmişler; kendi milliyetçi düşüncelerinin peşinden koşmuşlardır. 20. yüzyıldaki baskılara rağmen kendi aydınlarını yetiştiren Güney Azerbaycan Türkleri için milliyetçilik, tutunulacak tek düşünce olmuştur.

1925 yılında iktidara gelen Fars kökenli Pehlevi Hanedanlığı, Safevi Hanedanlığı döneminde ortaya konulan dini temelli devletin yerine laik İran ulusuna ait bir devlet inşa etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede ulusal bütünlüğü ve toprak bütünlüğünü sağlama iddiasıyla ülkedeki tüm etnik topluluklara ve özellikle de Türklere yönelik baskı ve sindirme politikaları uygulanmıştır. Pehlevi yönetiminde Fars dili ve Fars tarihi temelinde İranlılık ideolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu durum, İran'daki büyük bir milleti yok sayma ve asimilasyon programı halini almış; aynı zamanda Güney Azerbaycan için kültürel, toplumsal ve ekonomik baskı politikasına dönüşmüştür.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Pehlevi döneminin İranlılık ideolojisi, İran'da yaşayan etnik toplulukların bütününe tek bir İran ulusu altında toplamayı hedeflemiştir. Fars etnik topluluğunu baskın gören, bin yıllık Türk hâkimiyetini yok sayan bu düşünce, dönemin ekonomik ve sosyal şartlarıyla birleşince tepki doğurmuş ve İran ulusu yaratma projesi Türklerin bağımsız cumhuriyetlerini kurma isteğiyle karşılaşmıştır. Yeni bir millet oluşturma veya yeni bir kimlik yaratma çabası, İslam Devrimi'nin sonrasında, Pehlevi döneminde de Fars temelli bir İran kimliği üzerinden yürütülmüştür. Devrim sonrasında da bu defa İslam'ın Şii yorumunu temel alan bir İran kimliği dayatılmıştır. Baskı ve asimilasyon aynı şekilde devam etmiş; sadece uygulayıcılar değişmiştir.

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'n, Şah karşıtı farklı ideolojilerden oluşan topluluklar birlikte gerçekleştirmiştir. Söz konusu toplulukların içinde İslam devleti kurmayı amaçlayanlar sadece küçük bir kısımdır. İslam Devrimi, monarşik bir yönetim biçimini yıkarak yerine İslam'ın Şii yorumunu temel alan bir yönetim biçimi getirmiştir. İran İslam Devrimi; başlangıcı, gelişimi, sonuçları ve içinde barındırdığı özellikler bakımından Fransız ve Bolşevik Devrimleri gibi devrimlerden farklıdır. Batı tarzı devrimler geçmişi reddederek yeni bir düzen kurma iddiası güderken; İslam Devrimi, geçmişe; yani köklerine geri dönme iddiası gütmektedir.

İslam Devrimi, küresel güçlerin desteği olmadan gerçekleşmesi ve hatta küresel güçlere karşı kazanılmış olması sebebiyle İslam Dünyası'nda heyecan yaratmıştır. İslam Devrimi'yle birlikte İslam'ın Şii yorumu üzerine inşa edilen yeni sistem, bütün yasaları İslami düşünce çerçevesinde yorumlamaktadır. Bu kapsamda yeni sisteme muhalif olmak da bir bakıma İslam'a muhalif olmak şeklinde değerlendirilmektedir.

İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde en ön safta yer alan Güney Azerbaycan Türkleri, Ayetullah Şeriatmedari liderliğinde hareket etmiştir. Devrimin sonuca ulaşmasından sonra Ayetullah Humeyni ve Ayetullah Şeriatmedari'nin İslami rejimin uygulama usulleri yönünden anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Humeyni tarafından Şeriatmedari'nin bütün dini yetkileri

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

elinden alınmış ve Şeriatmedari'yle beraber hareket eden onlarca Türk milliyetçisi idam edilmiştir. Bunun sonucunda Güney Azerbaycan Türkleri, İslam'ın Şii yorumunun kendilerine özgürlük getirmediğini görmüş, etrafında birleşilecek tek unsurun Türk milliyetçiliği olduğunu anlamıştır.

İran'da varlığını sürdüren Türklerin Türk milliyetçiliğini temel prensip olarak kabul edip ortaya koymaları Birinci Dünya Savaşı'yla olmuştur. Çünkü imparatorlukların miadı dolmuş, artık ulus devletlerin vaktinin geldiği anlaşılmıştır. 1920 yılında Şeyh Muhammed Hiyabani önderliğinde kurulan Azadistan Devleti, Türklerin başkaldırısının ilk işareti olmuştur. Tamamen milli isteklerle kurulan bu devlet, Türkiye'de kurulan olan Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade önderliğinde vücut bulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'yle birlikte Türkistan'daki Türk devletleriyle birleşip Büyük Türk devletinin oluşması ihtimalini barındırmıştır. Böylece küresel güçlerin hedefi haline gelmiş ve altı ay gibi bir sürede yıkılmıştır.

İslam Devrimi'nden önce devletin yönetiminde Farslar, halkın dini ihtiyaçlarını karşılayan ve fetvalar veren ulemada ise kendilerini etnik topluluklardan ayırmış Şii din adamları bulunmaktaydı. Mevzubahis durum, Türkleri rahatsız etmekteydi. Üstelik söz konusu vaziyet, devrimden sonra da sürmüştü; devrimden önceki Fars kadroları devlet kurumlarındaki varlığını devam ettirmiş; Türkler yine kültürel asimilasyon ve baskı altında ezilmeye mahkûm edilmiştir. Buna karşılık Güney Azerbaycanlı Türkler, 1979 yılından günümüze kadar birçok sivil toplum teşkilatı kurmuş, protesto gösterileri düzenlemiş, hakkını aramaktan geri durmamış ve baskıya boyun eğmemiştir. Halen çeşitli platformlarda bağımsızlık iddiasını devam ettiren Güney Azerbaycanlı Türklerin hak ve özgürlükler bağlamında mücadelelerini sürdüreceği aşikardır.

Güney Azerbaycan'da yaşanan milliyetçilik hareketlerinin kültürel boyutu da son zamanlarda oldukça ilgi çekmektedir. Özellikle de Tebriz

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

merkezli bir futbol kulübü olan ve dünyada en fazla Türk taraftara sahip takım olarak bilinen Traktör Sazi'nin Türkler arasında birleştirici bir rol oynadığı bilinmektedir. Sosyal ve kültürel gelişmeleri oldukça yakından takip eden kulüp, Türk Dünyası'nın sorunlarına karşı oldukça duyarlı davranmaktadır. Ülkedeki Türklerin eğitim ve kültür alanında yaşadığı sorunları çoğu zaman dile getirmekten çekinmeyen bu takıma karşı, Fars milliyetçilerinin tepki gösterdiği görülmektedir.

Tüm bunların yanı sıra günümüzde Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi (GAMOH) olarak bilinen ve Türkçülük alanında yaşanan gelişmelerin odağında bulunan ve liderliğini Mahmutali Çehreganlı'nın yaptığı hareket de oldukça önemlidir. GAMOH'un sosyal ve siyasal alanda İran'daki Türkler üzerinde etkisi olduğu açıktır.

Günümüzde Güney Azerbaycan coğrafyası jeopolitik ve jeostratejik bakımdan hem Türkiye ve Türk Dünyası açısından taşıdığı önem hem de küresel ve bölgesel politikalara yön vermesi ve Ortadoğu ile Türkistan ekseninde sürdürülen nüfuz mücadelelerini etkilemesi bakımından son derece mühim bir konumdadır. Dolayısıyla Güney Azerbaycan'ın söz konusu konumu itibarıyla bölgede devam eden milli arayışları yok saymak mümkün değildir.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

KAYNAKÇA

"Iran at A Glance", *Iran Data Portal*, <https://irandataportal.syr.edu/iran-at-a-glance>, (Erişim Tarihi: 10.12.2019).

AKKOYUNLU, Eser Nilüfer, *İslâm Devrimi'nin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli 2009.

ALBAYRAK, Recep, "Türklerin İranı İran'da 2006 Yılı Karikatür Krizi (12 Mayıs 2006, Cuma) Protestoları", *Gen Deri*, <http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

ALBAYRAK, Recep, *Türklerin İranı-Yakın Gelecek-1*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

ALİZADA, Nazrin-Mehmet Seyfettin Erol, "İran'ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Stratejisi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 2021, s. 346-379.

ARIKAN, Pınar, "İran Musaddık ve Darbe", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 8(76), 2016, s. 19-21.

ATTAR, Aygün, "İran Türkleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2004, s. 39-62.

BURSALI, Orhan, "İran: Çokdilli ama Anadili Farsça", *Cumhuriyet Gazetesi*, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/130979/iran__Cokdilli_ama_Anadili_Farsca.html, (Erişim Tarihi: 24.12.2019).

CAVANŞİR, Babek, "Kaşgay Türklerinin Tarihi", Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİN, Barış, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

ÇELİK, Kadir Ertaç, "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 251-274.

EROL, Mehmet Seyfettin-İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 2020, s. 240-280.

GARTHWAITE, Gene R., *İran Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2011.

GHANEA-HERCOCK, Nazia, *Ethnic and Religious Groups in The Islamic Republic Of Iran United Nations Office Of The High Commissioner For Human Rights, Sub-Regional Seminar, Cultural Diversity and Development in Central Asia*, Bishkek 2004.

GÖKALP, Emin, "Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu, Türkiye 2007.

İPEK, Cemil Doğaç, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 2012, s. 267-283.

KAFKASYALI, Ali, *İran Coğrafyasında Türkler*, BilgeOğuz Yayınları, İstanbul 2011.

KAFKASYALI, Ali, *İran Türkleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010.

KARAASLAN, Mehmet, "Başlangıçtan Günümüze Kaşkay Dili ve Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 31, 2011, s. 135-250.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

KARADENİZ, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

KAVAK, Abdülcebbar, "Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran'da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşbendî-Hâlidî Şeyhleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 2015, s. 77-102.

KAYA, Adnan Menderes, *Avşar Türkmenleri*, Geçit Yayınevi, Kayseri 2004.

KEMALOĞLU, Muhammet, "Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3), 2012, 55-81.

KESKİN, Arif, "Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Tarihi Temelleri", *GünAz*, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

KESKİN, Arif, "Güney Azerbaycan Yeni 'Babek'ini Aramak", *Savalan*, <http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

KOBOTARIAN, Nabi, "İran Türkleri", *Turuz*, https://turuz.com/storage/Folklore/2013/1341-Iran_Turkleri_Nabi_Kobotarian.pdf, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Avşar", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

OKYAR, Onur, *İran ve Demokrasi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

ÖREN, Mehmet Metin, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, Mars Matbaası, İstanbul 1980.

ÖZDAMAR, Fazıl, "Tebriz Âşık Şiirinde Tarihî Bir Direniş Sembolü: Babek", *Milli Folklor*, 24(96), 2012, s. 39-50.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ÖZŞAHİN, Merih, "Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası için Önemi", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2007.

PAŞAYEVA, Mehebbet, "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış", *ICANAS*, 38(5), 2007, s. 2505-2516.

SARIKAYA, Yalçın, "Geçmişten Günümüze İran", *Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, 2, 2012, s. 1-44.

SHAFFER, Brenda, "The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran", *Nationalities Papers*, 28(3), 2000, s. 449-477.

SOULEIMANOV, Emil, "The "Cartoon Crisis" in Iranian Azerbaijan: Is Azeri Nationalism Underestimated?", *Caci Analytical*, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10915-analytical-articles-caci-analyst-20066-14-art-10915.html>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

SÜMER, Faruk, "Avşar", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

SÜRÜCÜ, Bülent, "İran'ın Etnik Siyasi Ekonomik Yapısı ve Komşu Devletlerle İlgili Stratejik Yaklaşımlar", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2005, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ŞEHİRAM, Ahur, "İran'da Yasayan Kaşkay Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

TAMER, Cenk-Mehmet Seyfettin Erol, "Yemen'de İran Kimliğinin İnşası: Mehdilik Üzerinden Bir Tartışma", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 2020, s. 11-42.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

TAPPER, Richard L., "Şahsevenler", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

TAŞ, Gün, "İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler-Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan", *Akademik Perspektif*, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-iguney-azerbaycan>, (Erişim Tarihi: 21.12.2019).

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

YANAR, Şenay, "Kaşkay Aşiretinin Menşei ve Tarihi Hakkında Yaklaşımlar", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2016, s. 154-169.

YEŞİLOT, Okan, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 2008, s. 187-199.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt: 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1988.

STRUCTURED ABSTRACT

Due to its geopolitical location, Iran is a state built on a geography that has hosted many civilizations and many ethnic communities in the historical process. For this reason, it also has many cultural riches. Iran has become the clear target of global powers and colonial empires due to its rich underground resources. Iran's multi-ethnic structure creates both cultural richness and brings with it problems arising from cultural differences. Although Iran is in the Islamic world, it exhibits a unique attitude with the Shia belief in this world.

As the effects of the French Revolution began to appear in Iran, every community with different cultures and traditions speaking different languages started to build their identities on their ethnic communities. This situation caused social injustices, bribery and economic problems in the bureaucracy and the legitimacy with the turning of global powers into the playing field in the Turkic Kaçar State, which is the last point of the thousand years of Turkic domination in Iran. The Turks, who existed in South Azerbaijan, played an important role in the legitimacy movement. This event caused the Turkic noble Kaçar Dynasty to put pressure on people belonging to the same nation. Turks living in South Azerbaijan were influenced by the ideas that flourished in the West as they were in contact with both the Russian-dominated North Azerbaijan and the Ottoman Empire, and they pursued their nationalist ideas. Despite the pressures in the 20th century, nationalism was the only consideration to be kept for the South Azerbaijani Turks who raised their intellectuals.

The Pahlavi administration, which came to power in 1925, attempted to create an Iranian ideology on the basis of the Persian language and Persian history. This situation has become the program of ignoring and assimilating a large nation in Iran, and has also turned into a policy of cultural, social and economic pressure for South Azerbaijan.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

It was with the First World War that Turks, who survived in Iran, accepted and put forward Turkish nationalism as a basic principle. Because the empires have expired, it is understood that the time of the nation states has come. The Azadistan State, founded under the leadership of Sheikh Muhammed Hiyabani, founded in 1920, was the first sign of Turks' rebellion. Altogether this state established by national requests, the Republic of Turkey to be established in Turkey and unite with North Azerbaijan Mehmet Emin Rasulzade in leadership was established the Azerbaijan Democratic Republic, together with the Turkish government in Turkestan had carried the possibility of the establishment of the Great Turkish state; Thus, it became the target of global powers and collapsed in six months. The Pahlavi dynasty of Persian origin, which came to power in 1925, tried to build a state belonging to the secular Iranian nation instead of the religious-based state that was established during the Safavid Dynasty. In this context, pressure and intimidation policies have been applied to all ethnic communities in the country, especially Turks, to ensure national integrity, to ensure territorial integrity and to ensure unity and solidarity among citizens.

Before the Islamic Revolution, there were Persians under the administration of the state, and the Ulama, who met the religious needs of the people and gave fatwas, had Shia clerics who separated themselves from ethnic communities. This situation disturbed the Turks. This situation continued after the revolution and the Persian cadres before the revolution continued; Turks were sentenced to crush again under cultural assimilation and pressure. In the face of this situation, the Turks from South Azerbaijan have established many non-governmental organizations since 1979, organized protests, did not refrain from seeking their rights and did not bow to pressure. It seems inevitable that the South Azerbaijani Turks, who still maintain their independence claim in various platforms, eventually establish the independent Republic of Southern Azerbaijan.

The cultural dimension of the nationalism movements in South Azerbaijan has also attracted a lot of attention lately. It is also a known fact that Tractor Sazi, which is a football club based in Tabriz and known as the team with the most Turkish fans in the world, plays a unifying role among the Turks. This club, which closely follows social and cultural developments, is very sensitive to the problems of the Turkic world. It is also a known fact that Persian nationalists often react to this team, which does not hesitate to express the problems that Turks in the country experience in the field of education and culture. In addition, the movement, which is known as the South Azerbaijan National Awakening Movement (GAMOH) and which is at the center of the developments in the field of Turkism and led by Mahmutali Çehreganlı, is very important to this extent. It is clear that GAMOH has an impact on Turks in Iran in the social and political sphere.

Today, the South Azerbaijan has an extremely important geopolitical and geostrategic position, both with respect to the importance of both Turkey, as well as giving direction to the global and regional policy and in terms of influencing the struggle for influence that are sustainable in the Turkestan axis and the Middle East.